

1. *Гринченко Б.* Литература українського фольклору. 1777–1900. Опыт библиографического указателя. Б. Д. Составил Гринченко / Борис Гринченко. – Чернигов, 1901. 2. *Дорошенко Д.* Нарис історії України / Дмитро Дорошенко. Т. 1–2. – К., 1991. 3. Женская доля по малороссийским песням. Очерк из малороссийской поэзии А. Боровиковскаго. – СПб.: Тип. А. С. Суворина, 1879. 4. *Максимович М.* Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем / М. Максимович. – М., 1827. 5. На-

родні перлини. Українські народні пісні. – К.: Дніпро, 1971. 6. *Танцюра Г.Т.* «Жіноча доля в народних піснях» / Г. Т. Танцюра – Х., 1930. 7. Українська літературна енциклопедія. Т. 1. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії імені М. П. Бажана, 1988. 8. *Цертелев М.* «Опыт собрания старинных малороссийских песен» / М. Цертелев. – СПб, 1819. 9. Чтения в Императорском Обществе истории и Древностей Российских при Московском Университете. – 1867. – № 4.

Тетяна Ємець

Олена Пчілка – визначна діячка українського руху другої половини ХІХ – початку ХХ століть

Громадська діяльність Олени Пчілки не менш вагома, ніж її мистецьке та наукове надбання. Сформувшись під впливом українофільства ХІХ століття, в подальшому вона справила значний вплив на політизацію українського руху початку ХХ століття.

The public activity of Olena Pchilka is no less important than her artistic and scientific heritage. Having been formed under the influence of Ukrainophilia of the 19th century, subsequently she made a significant influence on politicization of the Ukrainian national movement at the beginning of the 20th century.

Митець, науковець та громадська діячка, сестра Михайла Драгоманова та мати Лесі Українки – Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) була «дочкою» своєї епохи.

Сучасні дослідники називають цю епоху українським ренесансом. Хоча, слід зауважити, що ХІХ століття було також епохою наростаючої асиміляторської потуги Російської імперії. Самодержавні владарі почали забувати про необхідність улещувати малоросів, натомість все чіткіше проголошували свої права, що згодом оформились у формулу «не было, нет, и быть не может», викладену у сумнозвісному Валуєвському циркулярі щодо української мови. Але, як оптимістично зазначає далі І. Дзюба, саме ХІХ століття заговорило про Україну не лише в минулому, а й у теперішньому та майбутньому часі: «Відомо: не крик немовляти, а козацький сміх Котляревського сповістив про народження нової української літератури, спадкоємиці славних століть» [2, с. 4].

Значною віхою у національному відродженні була недовга шістнадцятимісячна діяльність Кирило-Мефодієвського товариства. Воно проголошувало своїми гаслами боротьбу за соціальне й національне визволення слов'янських народів, серед них і українців. Програма «першої організації українського руху» – Кирило-Мефодієвського товариства – була утопічною, але як політична орієнтація виявилася плідною, тому що, на думку філософа М. Поповича, проголошуючи єднання з сербськими, болгарськими, чеськими, хорватськими, російськими й поль-

ськими патріотами, «українська нація цим заявляла про свою рівність серед рівних» [5, с. 53].

У подальшому український рух набув форми Громадівського руху. Громади стали закономірним продовженням справи Кирило-Мефодієвського товариства. Тим більше, що започатковували у 1859 р. першу, петербурзьку, Українську Громаду звільнені із заслання кирило-мефодіївці М. Костомаров, В. Білозерський, Т. Шевченко та П. Куліш. Програма цієї Громади була поміркованою, обмежувалась здебільшого культурно-просвітницькою діяльністю – виданням книжок, журналів, проведенням вечорів.

У 1861 р. в Києві виникла своя Громада, куди увійшли близько 200 осіб (студенти та викладачі Київського університету св. Володимира та місцева інтелігенція). Саме київська Громада організувала в 1861 р. масові маніфестації на вшанування пам'яті Тараса Шевченка під час перепоховання його в Україні.

Слідом за Києвом засновуються Громади в Полтаві, Чернігові, Харкові, Єлисаветграді та Одесі. Їхня діяльність зосереджувалася на створенні мережі недільних шкіл для неписьменних й дослідженнях у сфері етнографії, філології та історії.

Як зазначав філософ В. Горський: «Продовжуючи справу Кирило-Мефодієвського товариства, громадівці здійснюють на рівні філософської рефлексії виокремлення України як суб'єкта історичного процесу із суверенними культурними запитами» [1, с. 250].

Олена Пчілка – літератор (поет, автор прозо-

вих та драматичних творів, перекладач), науковець (фольклорист і етнограф, член-кореспондент ВУАН з 1925 р.), активна громадська діячка, яка безкомпромісно відстоювала засади української національної самобутності – не могла бути осторонь тогочасного українського руху. Навіть лише з огляду на той факт, що старший брат та чоловік її були громадівцями.

М. Драгоманов, один із засновників «Старої Громади», залучав сестру до культурно-просвітницької діяльності в київській Громаді. Там вона познайомилась із Миколою Лисенком, Михайлом Старицьким, Павлом Житецьким, Олександром та Софією Русовими та іншими провідними діячами українського руху. Її майбутній чоловік, також член київської Громади, Петро Косач (1841–1909) був другом М. Драгоманова. Походив із дворянського роду нащадків козацької старшини.

О. Забужко, називаючи Олену Пчілку «доленосною для України жінкою», пише, що її біографія «коли б була написана, могла б замінити собою цілий посібник з історії української культури останньої чверти XIX – початку XX ст.» [3, с. 427].

Народилася Ольга Петрівна Драгоманова-Косач у 1849 р. у місті Гадяч на Полтавщині, у дворянській родині. Рід Драгоманових за родинними переказами походив від грека, який потрапив в Україну у XVII ст. та був «драгоманом», тобто перекладачем, у гетьмана. Батько Ольги Петрівни, Петро Якимович Драгоманов, закінчив правничий факультет Петербурзького університету, служив юристом у військовому міністерстві. Цікавився літературою, писав російською мовою вірші, деякі з яких були надруковані. Був етнографом-аматором, збирав та записував українські пісні. Виховував у дітях любов до науки й літератури. Його дружина, Єлизавета Іванівна Цяцька-Драгоманова, походила із роду нащадків козацької старшини.

У родині Драгоманових життя було облаштоване за звичаями української старовини. Говорили по-українському, співали народні пісні. Дотримувались традиції святкувати українські свята. В першу чергу, завдяки зусиллям матері, Єлизавети Іванівни. Вона була «простою хутирською панянкою» (за спогадами онуки Ольги Косач-Кривинюк), донькою дворянина Івана Цяцьки, яка «вміла читати й підписуватись, а писати не вміла» [Цит. за: 6]. Але була розсудливою та діяльною. Народила та виховала п'ятеро дітей. Знала безліч українських пісень. Мала прекрасний голос, часто співала дітям. Як згадувала Олена Пчілка: «Було шиє і все співає. Казка, приказка, народна обрядовість і примов-

ляння – то все з перших часів нашої свідомості було нашим пожитком. Чи ж можна було нам не знати українського слова, коли воно просто було нашою рідною притаманною стихією?.. Українська течія – се було наше природне оточення» [Цит. за: 6]. Початкову освіту Ольга Петрівна отримала вдома, під керівництвом батька. Пізніше п'ять років навчалась у Київському пансіоні шляхетних дівчиць Нельговської, одному із кращих навчальних закладів для дівчат того часу, де викладали серед інших предметів природознавство, фізику, історію, німецьку та французьку мови, літературу. Разом із Ольгою Драгомановою у Пансіоні навчалась Лисенко-Старицька Софія Віталіївна (1849–1928), сестра Миколи Лисенка, дружина Михайла Старицького.

Чоловік Ольги Петрівни, Петро Антонович Косач, навчався у Петербурзькому університеті, закінчив Київський університет св. Володимира, захистив ступінь кандидата законодавства (1864). Обіймав посаду голови повітового з'їзду мирових посередників у Новоград-Волинську, Луцьку, Ковелі. З 1899 р. – член Київської губернської управи в селянських справах. Ольга Петрівна обвінчалась із ним 22 липня 1868 р. у Хрестовоздвиженській церкві в селі Пироговому біля Києва.

У родині Косачів було шестеро дітей. У Новограді-Волинському народились старші діти – Михайло, Лариса і Ольга. Оксана, Микола та Ізидора народились у Колодяжному, поблизу Луцька, де був маєток Косачів. У 1890 р. там було зведено «Лесин домок» (або «білий» будинок), спеціально для хворої Лариси. Через те, що хворій доньці шкодив вологий клімат Волині, Косачі облаштували також будинок із садивою біля Гадяча, назвали його «Зеленим Гаєм», любили проводити там літо.

За невтомну працю чоловік називав Ольгу Петрівну «пчілкою», згодом це стало її псевдонімом.

Діти Ольги Петрівни та Петра Антоновича Косачів мали непросту долю. Старший – Михайло (1869–1903), за освітою математик, викладав у Дерптському та Харківському університетах. Але був ще і членом «Плеяди» (літературні псевдоніми «Михайло Обачний», «Михайло Козак», «Колодяженський»). Помер молодим, через важку хворобу. Другою дитиною у сім'ї Косачів була Лариса (1871–1913), видатна українська поетеса та драматург Леся Українка, яка з десятирічного віку тяжко хворіла. Ольга Косач-Кривинюк (1877–1945), лікар, також – член «Плеяди», письменниця, перекладач (псевдонім

«Олеся Зірка»), вийшла заміж за Михайла Кривинюка (1871–1944), близького товариша Лесі Українки, учасника соціал-демократичного руху. 1943 р. Померла у таборі для переселенців у Аугсбурзі (Німеччина). Оксана Косач-Шимановська (1882–1975) мешкала переважно за кордоном. Відвідала Україну останній раз у 1913 р. Микола (1884–1937) закінчив Київський політехнічний інститут. Брав участь у соціал-демократичному русі. Ізидора Косач-Борисова (1888–1980) закінчила Київський політехнічний інститут. Була одружена із Юрієм Борисовим, який загинув у сталінських таборах. В роки сталінських репресій була ув'язнена. У 1943 р. з політичних міркувань емігрувала, з 1949 р. мешкала у США.

Ольга Петрівна Косач мала велику родину, яка потребувала її уваги та підтримки. Але ніколи її інтереси не обмежувались суто сімейними проблемами.

Вона цілеспрямовано розвивала у власних дітях літературні здібності. Її зусилля не були б такими успішними, коли б вона і сама не творила. Олена Пчілка опублікувала переклади Гоголя, Пушкіна, Лермонтова у 1881 р. У 1883 р. у альманасі «Рада» була надрукована її поема «Козачка Олена». Книга поезій «Думки-мережанки» була видана в Києві у 1886 р. У другій половині 80-х років вона написала поеми «Русалка» та «Орлове гніздо». У 1908 р. побачила світ її збірка повістей, оповідань, п'єс «Світова річ». У журналі «Киевская старина» було опубліковано її наукову розвідку «Українські колядки», яка містила 12 унікальних колядок, записаних на Волині. Етнографічні наукові дослідження Олена Пчілка розпочала ще у Новограді-Волинському. Вона збирала зразки української вишивки, які видала окремою книжкою під назвою «Український орнамент» (1876).

Але й літературний хист не був засадничим для самореалізації Ольги Петрівни. О. Забужко називаючи Олену Пчілку «жінка-епоха», зазначає: «...письменницькою працею» вона все-таки займалась перш за все тому, що це, як точно завважив М. Зеров, був натоді «найголовніший вияв громадської активності» [3, 437].

На Волині вона активно займалася громадською та благодійною діяльністю. Заснувала невелику громадську бібліотеку із українських книжок. Треба підкреслити, що робила вона це в період посилення репресій проти української мови, в часи Валуєвського циркуляру та Емського указу, які забороняли друк та навчання українською мовою.

Ольга Петрівна доклала чималих зусиль для

налагодження зв'язків із галицькими діячами українського руху. Використовувала для цього свої поїздки за межі Російської імперії. У Львові познайомилась із І. Франком та М. Павликом. У Відні (1872) зустрічалась із засновницею жіночого руху в Західній Україні письменницею Наталією Кобринською.

У 90-х роках родина Косачів переїздить до Києва. Олена Пчілка бере активну участь у діяльності «Старої Громади». Організовує в Києві український відділ при російському «Літературно-артистичному товаристві» й влаштовує разом із М. Лисенком та М. Старицьким літературні вечори.

З ініціативи Олени Пчілки у 90-ті роки було засновано в Києві літературне товариство «Плеяда молодих українських літераторів». Максим Славінський (1868–1945), один із учасників «Плеяди», згадував, що Олена Пчілка «вела той гурт, що скупчився навколо неї, згідно з ясно окресленим планом»... Насамперед вона хотіла об'єднати літературне українське оточення і надати молодим літературним колам більш європейського характеру, «відтягуючи їх тим самим від російських впливів», – писав М. Славінський. Вона заохочувала літературну молодь перекладати європейську поезію та прозу світових майстрів і дуже пильнувала, щоб ті переклади були найкращі. Олена Пчілка стала «громадською чи національною виховницею, бо й виховувала своїх земляків, розбуджувала в них національну свідомість і давала своєю діяльністю й поведінкою приклад, як повинні жити й поводитись земляки «українофіли», якими називали себе тоді трохи свідоміші українці, і вона зі своєю родиною була перша, що відкинула цю назву й почала називати себе і всіх «українофілів» просто українцями, хоча цієї назви тодішні українці боялись» [Цит. за: 6].

Вона була помітною постаттю не тільки у середовищі українського руху, але й для властей. Досить пригадати відомий факт: на відкритті пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 1903 р., всупереч забороні влади, вона виголосила промову українською мовою. Ця промова стала першою офіційною промовою, виголошеною українською мовою. Вона стала фактично «першим українським «парламентарем», хоч і в країні «без парламенту»», коли у складі делегації найбільш «парламентарно придатних» громадівців у січні 1905 р. їздила до Петербурга на переговори з прем'єр-міністром Вітте про скасування Емського указу. Як зазначає О. Забужко, «факт, який у нашій історіографії... помітного місця не посів, а дарма – все-таки то були перші пере-

говори з імперським урядом, де Україна була презентована як певна автономна цілість, хай тільки мовно-культурна» [3, с. 432].

Після послаблення цензури Олена Пчілка одразу ж активно приступає до реалізації численних видавничих проектів. На запрошення М. Дмитрієва, фундатора журналу «Рідний Край», переїздить сама, без родини, у Полтаву, щоб брати участь у редакційній колегії цього часопису. Одночасно видає для дітей додаток «Молода Україна». Редакція журналу «Рідний Край» розміщувалась в її хаті у Полтаві на вулиці Кричевського. У квітні 1907 р., коли було припинено видання журналу в Полтаві, вона переносить його до Києва, стає редактором «Рідного Краю», терплячи великі збитки. У «Рідному Краю» друкувались поезії Лесі Українки, твори Панаса Мирного, А. Кримського, Л. Старицької-Черняхівської, розвідка М. Лисенка про українські народні інструменти. Тут були надруковані перші вірші П. Тичини і М. Рильського. «Співоновки» С. Руданського вона видала власним коштом.

На початку ХХ століття її спіткали трагічні втрати – смерть сина Михайла (1903), чоловіка (1909), доньки Лариси (1913).

Ольга Петрівна переїздить до Гадяча, де продовжує видавати «Рідний Край». Публікує там статті «Непевна путь миргородської школи», «Галагановський будинок». Редагує «Газету Гадяцького земства». Видає збірку «Зелений Гай». Пише п'єси для дітей, організовує дитячий аматорський театр.

Революцію 1917 р. Ольга Петрівна зустріла 68-літньою жінкою. Але, попри вік, залишалась активним діячем українського руху. Виступила із пропозицією створити при товаристві «Прогресу» комісію для організації роботи із дітьми. Була членом Комітету українського національного театру, який відкрив у Києві драматичну українську школу для робітників, курси для режисерів, пересувний мандрівний український театр.

Після поразки українських визвольних змагань Ольга Петрівна Косач не виїхала за кордон, не почала пристосовуватись до нової влади – вона залишилась сама собою, тобто палкою патріоткою рідної землі.

У травні 1920 р. в Народному домі у Гадячі відбулася селянська безпартійна конференція. У своїй промові Олена Пчілка не лише критикувала радянську владу, а й закликала селян до рішучої боротьби проти більшовицьких окупантів [6]. Після цього виступу її арештували, а коли величезними зусиллями вдалося визволити її з ЧеКа, вона змушена була переїхати з Гадяча в Могилів-Подільський, до дочки Ізидори.

Наприкінці 1921 р. Ользі Петрівні дозволили повернутись до Києва. З 1924 р. вона працювала в комісіях ВУАН. Писала спогади. Займалася етнографічними розвідками.

Коли у 1929 р. розпочалися арешти української інтелігенції у справі СВУ (Союзу Визволення України), її намагалися арештувати. Але вона була вже тяжко хворою, прикутою до ліжка.

4 жовтня 1930 р. Ольга Петрівна померла. Поховали її поруч із чоловіком та дочкою Лесею Українкою на Байковому кладовищі у Києві.

М. Славінський писав: «Олена Пчілка працювала в найтемніший час української історії, вона буквально на морозі сіяла і пестувала українські квітки... Значення і вагу постаті Олени Пчілки для українського відродження останньої чверті ХІХ століття ще й досі як слід не оцінено...» [4, с. 14].

На жаль, і дотепер ці слова залишаються актуальними. Життєвий шлях та участь Ольги Петрівни Косач в українському націєтворенні ще не отримали достойної оцінки у сучасному українознавстві.

1. Горський, В. С., Кислюк К. В. Історія української філософії: Підручник. / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с. **2.** Дзюба І. У світі думки Лесі Українки. / І. Дзюба. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 44 с. **3.** Забужко Оксана. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій./ Оксана Забужко. – К.: Факт, 2007. – 640 с. **4.** Музей видатних діячів української культури Лесі Українки, Миколи Лисенка, Панаса Саксаганського, Михайла Старицького / Упорядники: Н. Теренова, О. Кірієнко, Р. Скорульська, І. Щукіна – К., «КИЙ», 2007. – 144 с. **5.** Попович М.В. Національна культура і культура нації / М. В. Попович – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 61 с. **6.** [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://lesyashnitser/livejournal.com/7807.html>